

УДК [159.96.364.222(477)]«200/2015»

І. Р. Карчевський**ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗУБОЖІННЯ В УКРАЇНІ
XXI СТОЛІТТЯ**

У статті розглядається проблематика важкого соціально-психологічного навантаження на широкі кола українського суспільства, яке викликано стрімкими процесами знедолення та зубожіння. На основі теоретичного аналізу наукових джерел та співставлення його висновків із офіційним соціально-економічним станом в Україні встановлюється основні психологічні негативні здобутки громадського суспільства. Визначено рекомендації щодо формування позитивного варіанту вирішення психологічних проблем зубожіння.

Ключові слова: український соціум, бідність, психологічні проблеми, світовий досвід сприйняття, оптимістичні дії індивіда.

В статье рассмотрена проблематика тяжелой социальной-психологической нагрузки на широкие массы украинского общества, которое вызвано стремительными процессами обеднения и отсутствия жизненных перспектив. На основе теоретического анализа научных источников та соотношение его умозаключений с официальной социально-экономической ситуацией в Украине определено основные психологические негативные достижения общества. Определено рекомендации по формированию позитивного варианта преодоления психологических проблем бедности.

Ключевые слова: украинский социум, бедность, психологические проблемы, мировой опыт восприятия, оптимистические действия индивида.

In the article the problems of severe social and psychological burden on the wider Ukrainian society, which caused rapid processes manifestations of poverty and impoverishment. Based on the theoretical analysis of scientific sources and comparing it with the official conclusions of the socio-economic situation in Ukraine is the main psychological negative achievements of civil society. Recommendations determined to create a positive option solve psychological problems impoverishment.

Key words: Ukrainian society, poverty, psychological problems, international experience of perception, action optimistic individual.

Постановка проблеми. Можна однозначно стверджувати, що ми живемо в надзвичайно цікавий час. Щоправда, на думку білоруського соціального психолога А. І. Клизовського, чим цікавіший для дослідження якийсь період соціологам та історикам, тим важчий він для життя його сучасникам [5]. І наш час повністю підтверджує цю тезу, зважаючи на безліч негараздів і проблем, які принесли із собою, за останні чверть століття, кардинальні трансформації суспільства, держави, економіки й навіть типу мислення громадян України.

Але потрібно чесно визнати, що цей чвертьстолітній шлях незалежної України в напрямі перетворення в насправді європейську демократичну державу до крайнього ступеня затягнувся. Звичайно, хочеться вірити, що така тривала невпевненість на шляху політичних та економічних реформ є лише «дитячою хворобою», яка з часом мене.

У наш час із особливою гостротою постала соціально-психологічна проблема теоретичного забезпечення координації суспільних зусиль та ресурсів на боротьбу з бідністю. Ця потужна суспільна проблематика розглядається економістами, фінансистами, соціологами, політологами. Але, на жаль, їх дослідження не дають суттєвих результатів, і саме тому, ми пропонуємо розглянути ці процеси кризь погляд психології.

Слід наголосити, що хоча проблематика зубожіння акцентується як сучасна, її коріння почали розглядати відразу після переходу від патріархального укладу до більш розвинутих способів господарювання. Бідність та намагання їй протистояти супроводжують людські цивілізації із початком їх зародження. Так, наприклад, уже в давніх державах, які були розташовані на території Месопотамії у III тисячолітті до н.е., були закони, які забороняли багатіям утискати бідних та вимагали від них чинити допомогу тим, кого сучасною мовою називають соціально незахищеними верствами населення: вдовам, сиротам, немічним, інвалідам тощо. Навіть царі та жриці займалися тим, що сучасники називають філантропією: від своїх скарбів давали пожертву бідним на їжу та одяг [6].

Аналіз досліджень та публікацій. Минулі і сучасні відкриття в галузях: квантової фізики (А. Ейнштейн, Н. Бор, Е. Шредінгер,

Ю. Вігнер, Е. Вокер, Д. Сафатті), експериментальної психології свідомості та підсвідомості (К. Г. Юнг, С. Гроф, К. Вільбер), теорії систем та інформатики (Ф. Капра, А. Янг, Р. Шелдрейк, І. Прігожин), теорії соціальної поведінки людей (Г. Джекінс), соціоніки (А. Аугюстінавічуте), теорії національного характеру та етнопсихології (Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, М. Вебер, Ж. Лакан, А. Лоренцер, В. Паретто, П. Сорокін, П. Бурд'є, М. Коном) дали потужний поштовх активному переосмисленню психічного феномена, у тому числі і принципи аналізу соціальної структури суспільства [3; 9].

Вітчизняні дослідники: С. С. Гусєв, Є. Д. Максимов, І. Г. Прижов почали досліджувати вказану тематику лише наприкінці ХІХ століття. Зауважимо, що вивчення проблематики знедолення та зубожіння, науковці того часу бачили лише під кутом негативного суспільного явища. Методи вирішення психологічних проблем бідності, як правило, пропонували силові [4; 7; 8]. Зрозуміло, що таке ставлення до цих процесів із боку офіційної науки, яке повністю задовольняло тодішню владу, призвело до перемоги в Російській імперії ідей К. Маркса щодо побудови суспільства справедливості.

Із 30-х років ХХ століття ця проблематика розглядалася виключно крізь призму несумісності із соціалістичним стилем життя, а тому, у своєму погляді, мала лише одну базову складову – юридичну. Саме тому, висновки в роботах Ю. М. Антоняна, В. І. Грачова, Е. П. Петрова спрямовані більше на підвищення ступеня юридичної відповідальності, а не встановлення психічної природи проблематики [1]. Методи вирішення психологічних проблем бідності, як і попередні дослідники, пропонували виключно силові, прирівнявши знедолених до «професійних» жебраків, які не бажають працювати.

Прикро, але потрібно констатувати, що і сучасні науковці, не шанують своєю увагою таку психологічну проблематику. Так, О. І. Анатолієва, В. М. Ярош, Р. І. Благута, І. М. Доляновська, Д. О. Калмиков, І. В. Дегтярьова, Л. С. Алексєєва, Б. Ю. Шапіро більше приділяють уваги вивченню питань, які пов'язані із соціальною реабілітацією та ресоціалізацією зубожілих, знедолених та збіднілих [12]. Щоправда їх праці представляють значний інтерес для спеціалістів, які займаються дослідженням бродяжництва та жебрацтва.

У лютому 2015 року дослідженнями Інституту економічного прогнозування Національної академії наук України (очолював Президент – Валерій Геєц), Національного інституту стратегічних досліджень (очолював Заступник директора – кандидат економічних наук Ярослав Жалило), Фонду енергетичних стратегій (очолював Співголова – Дмитро Маруніч), паралельно та незалежно одне від одного, було встановлено, що понад 60% населення нашої держави опинилося в реальних та безумовних злиднях [11]. Пояснення цьому є: такий масовий жебрацький стан українців став наслідком різкої девальвації національної валюти і, відповідне за ним, стрімке зростання цін. З офіційного звіту НБУ: середньомісячна заробітна платня в Україні у січні-лютому 2015 року складала 3536 грн. (154\$ за курсом 23грн / дол.). Максимальна робітнича оплата складала ледве вище 176\$. При цьому, зазначимо, що в'єтнамський робочий отримує майже 200\$ в місяць, а китайський – понад 600\$. Більш того, таких низьких заробітків немає в жодній державі СНД: Таджикистан – 180\$, Узбекистан – 360\$, Казахстан – понад 600\$. Але, якщо до витрат на харчі додати оплату комунальних послуг (навіть із врахуванням субсидій від держави), то те що залишиться хватить ледве на анальгін із валеріанкою. Тобто хворіти стало просто небезпечно.

З приводу такого незадовільного соціально-економічного стану населення держави можливо говорити будь-що на виправдання, але це, в принципі, зовсім не цікавить. Така не цікавість спричинена тим, що офіційна влада, з її власних тверджень, нічого зробити не в змозі. Відповідно цей стан масового жебрацтва людей узаконений [11].

Потрібно зауважити, що у Світі існує загально визнана ООН Концепція абсолютної бідності. Міжнародна межа бідності – це рівень доходу в 2 дол. / день, а в 1 дол. / день – міжнародний рівень жебрацтва. За офіційною статистикою Національного Банку України, розрахунковий рівень станом на лютий 2015 року складав: у дітей-дошкільнят – 1,72 дол./день, школярів – 2,14, працездатних громадян – 2,03, пенсіонерів – 1,58, відповідно [13].

Заради справедливості, зауважимо, що масштаби абсолютної бідності у Світі вражають і на щастя, Україна в цьому списку не пасе задніх. На економічному форумі 2014 року, який відбувся в Астані (Казахстан), було повідомлено, що майже 1,5 мільярда людей у Світі живе на один долар у день, а майже 2,5 мільярда, тоб-

то більше 40% населення Землі – менше 2 дол./день [10]. А тому, боротьба із бідністю в рамках вищевказаної Концепції полягає в намаганні дати якомога більшому числу людей елементарної можливості вижити та забезпечити на базовому рівні, самі що не є, мінімальні потреби.

Виходячи з вищенаведеної статистики, можливо впевнено стверджувати, що бідність є для світу явище звичне та буденне. Тому доцільно розглянути та вивчити досвід інших держав щодо поводження з цим вкрай гострим соціальним питанням. Враховуючи те, що економічного досвіду подолання негативних процесів зубожіння людство так і не спромоглося напрацювати, більше всього, зрозуміло, цікавить досвід психологічної складової.

Тому **метою** нашої статті є виявлення основних психологічних негативних здобутків громадського суспільства, які пов'язані зі стрімкою появою великих мас збіднілого населення в державі.

Виклад основного матеріалу. Якщо, до прикладу, взяти індивіда, який народився у відсталій індійській провінції та ще й у родині низької касты, то можливо впевнено говорити, що його бідність визначила сама доля. Головне, що сама людина, буде це сприймати саме так і не інакше. Теоретично, проявивши потужну цілеспрямованість, силу волі, людина може прорватися крізь злидні та жебрацтво. Але, на практиці, вірогідність такого розвитку подій мізерна: оточуюче середовище та всмоктаний із молоком матері світогляд, виключають навіть постановку такої мети, так як людина сприймає свій жахливий жебрацький стан як безвихідь, а тому – спокійно. Крім того, масове збідніння соціальних макрогруп можуть викликати війни, громадянські конфлікти та революційні події, інші політичні потрясіння, які призводять до масової міграції та порушення нормального функціонування економіки держави. І тому, практично скрізь, влада застосовує одноманітні способи: безкінечні звернення до громадян з обіцянками на майбутнє, а також мізерними матеріальними підтримками тих, хто опинився на межі «прірви» (пособіє, субсидії, пільги тощо) [10].

У той же час, зовсім інша ситуація з бідністю громадян благополучних держав. Як правило, бідність, у таких випадках, стає результатом цілком свідомого життєвого вибору. Наприклад, у Німеччині люди без визначеного місця помешкання свідомо обирають життя на вулиці. Їм подобається їх життєвий шлях, який позбавлений будь-якого обтяження відповідальності. Так само і

звичайна бідність часто-густо є свідома: людина, наприклад, працює лише чотири дні на тиждень. Вона не багата, але за це – працює менше. Аналогічне відношення в суспільстві з цих питань в Іспанії, Італії та інших західноєвропейських державах. Можливо навіть говорити про певний стиль життя: вони розважаються, мандрують, працювати не хочуть. У подібних випадках, як це не парадоксально, порівняно відносна бідність породжується багатством національної економіки: матеріальні потреби конкретного індивіда можуть бути значно меншими, ніж у середньому в суспільстві, а напружуватись, як усі, він не бажає [13].

Як проміжний висновок, можливо стверджувати, що існує пряма психологічна залежність: чим більший обсяг соціальної допомоги в багатому суспільстві, тим більша кількість осіб буде мати спокосу стати «умовно бідними».

Враховуючи вищевикладену соціально-психологічну залежність, різні держави приймають різні методи та підходи до боротьби із бідністю. Наприклад, у США урядовці вважають, що бідність це особистий життєвий вибір людини. Через це, державна допомога в США, не забезпечує збіднілим достатньо комфортне життя – усі отримують державну допомогу в одному, однаково-стандартному розмірі. Але, потрібно віддати належне, що цією допомогою (гроші або талони на харчування) охоплені всі без виключення, хто потребує. А це складає близько 15% населення держави. Подібна ситуація із допомогою малозабезпеченим у Великобританії, Японії, Німеччині, Нідерландах, Франції. А ось у південних державах Європи допомогу, як правило, очікують від своїх родичів. Так, у Італії, Іспанії існує, навіть, кримінальна відповідальність дорослих дітей за відмову від організації догляду своїх пристарілих батьків. При цьому, будь-які варіанти, якими було б можливо пояснити невиконання цього догляду, просто не приймаються владою [13].

Ситуація з бідністю та жебрацтвом в азійських державах докорінно відрізняється від європейської. Наприклад, у Індії, за міжнародними стандартами, понад 700 млн. осіб перебувають за межею бідності, а кожна третя дитина реально голодує. Практично все доросле працездатне населення цієї держави, повноцінно харчується через день. І цей стан, що головне, є наслідком майже чотирьох десятиліть економічних реформ та урядових програм за загально-суспільним подоланням бідності.

«Офіційним» збіднілим в Індії від держави надається допомога – субсидовані харчі та пальне для опалення будинків. Одна з самих масштабних програм була ініційована влітку 2013 року, коли після стрибка цін, яке було спричинено девальвацією національної валюти, населення постало перед фактом голодування. Уряд Індії планував виділити кожному жебраку по 5 кг крупи за субсидованими цінами (наприклад, 1 кг рису за ціною 5 рупій, коли на вільному ринку – 40 рупій). На цю програму з державного бюджету було виділено 24 млрд.\$. Але самі індійські економісти відкрито стверджували, що проконтролювати використання цих коштів просто неможливо.

У 2014 році урядовці Індії проголосили новий «похід» проти бідності та жебрацтва. Тактика була змінена: ставка була зроблена на пряму грошову допомогу. Але і в цей раз, економісти залишилися з тією ж думкою що і в 2013 році, оскільки бюрократичний апарат облікування збіднілих та розподілення коштів залишився таким, що важко прораховується. Потрібно підкреслити, що Індія належить до високотехнологічних держав, а її фармацевтичний бізнес займає перше у Світі місце, при цьому з великим відривом від решти держав за виробництвом ліків. Взагалі, ситуація з бідністю в Індії є цілком типовою для азійських країн [10].

А тому наступний проміжний висновок: масштабна бідність та жебрацтво для країн «третього» світу не проблема, а факт, який нікого особо не напружує.

Ще один із варіантів ставлення до проблеми бідності демонструють Китай та Кореї, при цьому обидві. У цих далекосхідних державах таке поняття, як державні пенсії та будь-які субсидії достатньо велика рідкість. Старі та немічні живуть виключно за рахунок своїх дітей. Постійно відбувається природній відбір з приводу покращення працездатності населення та його кількісного підтримання: на генетичному рівні виводяться з суспільного життя ті, хто не хоче бути працелюбним та не спромігся на власному прикладі виховати собі подібних дітей. До речі, саме цим і пояснюють економічні «прориви» на світові ринки економік вказаних держав [10].

Отже, розглянувши процеси знедолення та зубожіння, які відбуваються у світі, можливо стверджувати, що ця проблематика економічним шляхом не вирішується в принципі. Р. Л. Акофф із цього приводу зазначав: «Якщо взяти всі існуючі у Світі гроші,

справедливо розподілити їх між усіма людьми Світу порівну, то все одно, через досить нетривалий час вони опиняться в тих самих місцях де і були до цього» [2].

Виходячи з вищевикладеного, можливо підсумувати та, на жаль, правдиво усвідомити, що на сучасному етапі в Україні, основними негативними здобутками є:

1. У нашій державі сформувалася та чітко існує спадкова бідність, яка вже сприймається, як нормальне явище.

2. У нашій державі просто відсутні будь-які варіанти соціальних ліфтів.

3. У нашій державі повністю зруйновані соціальні здобутки радянських часів щодо культу людини праці, а натомість іде пропаганда, через засоби масової інформації, легкого, нічим не підкріпленого матеріально, способу життя.

4. У нашій державі стрімко розвивається майбутня кастовість соціуму.

Усі вищевикладені узагальнення, призводять до того, що в українському соціумі утворилася переважна більшість достатньо бідних родин, у яких індивід від народження перебуває у злиднях, а тому – у них формується тяжка психологія, яка має головні симптоми:

– соціальна апатія, страх і агресія, домінування критично негативних масових почуттів;

– неприродний, егоїстичний егоцентризм;

– крайня вразливість і чутливість, різкі коливання між почуттями меншовартості і всепоглинаючого егоцентризму, незахищеність від чужих оцінок;

– наявність внутрішніх неусвідомлених заборон на природне ствердження своєї «самості», відсутність вольової і, у той же час, інтелектуальної власної позиції;

– невротичні «зачаровані кола», з яких індивід неспроможний вирватися, на тлі феномена дистресового досвіду.

Але цей стан не є нововиявленим. Так, політичні психологи В. К. Врублевський, В. І. Хорошковський ще у другій половині 90-х років ХХ століття, чисельними соціологічними дослідженнями підтвердили, що в Україні виключне домінування таких негативних характеристик, як страх, психічна та самотинна напруга, соціальний дискомфорт, пригніченість, соціально-політичний песимізм, стан амбівалентності, реальна безвихідь [14]. Потрібно зауважити, що на той момент коли працювали вказані науковці,

український соціум не пройшов таких соціально вибухових явищ: масові політичні протести та рухи; зміни конституційного ладу в бік парламентаризму, потім у зворотній бік, а потім знов у бік парламентаризму, при цьому робилося це все не прозоро і сумнівно; дві революції («Помаранчева» та Гідності); втрата частини території та ведення активних бойових дій на території держави; чисельні біженці; вибух та розвиток сталої злочинності; досягнення максимального ступеня розвитку фінансово-промислової олігархії, яка щільно пов'язана з верховними шаблями державної влади єдиними корисливими інтересами.

Під впливом таких потужних утисків та випробувань, життєво-психологічний простір в українському соціумі за останню чверть століття перетворився на цілком віртуальний, який характеризується відсутністю місця ні для життя «в минулому», ні для реалізації «тут-і-зараз», ні для майбутнього, хоча б у дуже далекий перспективі. Саме завдяки цьому, особистість, як і мільйон років тому, перебуває під всепоглинаючою силою інстинкту самоврятування, який ніколи не мав нічого спільного з гуманістичною парадигмою самоактуалізації.

Коллективне несвідоме народної душі ввібрало в себе досвід усіх історичних конфліктів і нездійснених очікувань, саме воно тримає в живучому стані спустошену психіку народних мас. І однозначно можна стверджувати, що український етнос буде жити доки остаточно не загубить внутрішню тотожність із своєю землею. Усі соціологічні дослідження показують, що найлегше переживає кризове сьогодення саме корінне, аборигенне населення. І тут нічого дивного немає, так як серед сільського населення України, яке є реальними аборигенами нашої землі, немає маргіналів, а енергію зухвалих та потужних стресів, які вирують у соціумі, вони «гасять» через буквальне «спілкування» із землею. А тому, констатується, що в населення України бракує внутрішньої життєвої сили, так як переважна більшість із них є все можливі та різноманітні мігранти (з села до міста та біженці з інших земель і країн), які налаштовані всім способом свого життя, шукати кращого за межами свого внутрішнього світу. Наявність такої масштабної екстернальної установки засвідчують не лише емпіричні дослідження психологів, а й звичайний здоровий глузд свідомої людини, яка може озирнутися навколо відкритими очима.

Спільне дослідження соціологів та соціальних психологів Київського міжнародного інституту соціоніки за участю та підтримкою

Центру застосування психологічної типології при Стенфордському університеті (Каліфорнія, США) в лютому 2015 року показало, що вже чверть століття громадяни України вимушені жити у знервованому стані, внутрішньо конфліктному соціумі, а це спричиняє масову політично-суспільну пасивність і соціально-кримінальну інфантильність. Тобто, начебто, кожен українець має енергію, проявляє необхідну для загального, спільного виживання активність, але всі разом – без енергійний народ, який неспроможний розв'язати гострі соціальні проблеми свого спільного життя [11].

Узагалі більша частина українського соціуму зневірена в тому, що спроможна чогось досягти в цьому житті.

Проведений теоретичний аналіз окресленої проблеми дає можливість сформулювати певні пропозиції щодо її вирішення. У випадку всіх, із першого погляду, безпросвітних перспектив, усе ж таки існують певні рекомендації щодо позитивного вирішення проблематики для людини:

1. Достатньо банально, але реально уникнути голодування та вижити до «кращих» часів (коли вони наступлять невідомо) можливо лише в умовах українського села).

2. Єдиним і надзвичайно тяжким соціальним ліфтом в Україні залишається спорт, хоча потрібно зауважити, що це далеко не найкращий варіант.

3. Освіта дає можливість знайти роботу, що у свою чергу покращує кредитоспроможність громадян. За офіційною статистикою, наявність у родині хоча б однієї людини з вищою освітою в два рази знижує ризики збідніння і безробіття.

На завершення, потрібно вказати, що сьогодні головною проблемою українського соціуму є відтік кадрів. І в першу чергу втрачаються не молодь, а людей середнього віку, які не спроможні знайти собі належну роботу, а спокійно ставляться до реального стану (початкова соціалізація відбулася в них ще до краху СРСР).

Щодо **подальших перспектив** дослідження проблематики зубожіння, слід особливо зауважити, що цей матеріал не є вичерпним і головне таким не може бути в принципі. Робота в цьому напрямі не повинна спинятися, оскільки доки є соціум, доти буде існувати ця проблематика і соціально-психологічне замовлення на відстеження цих край хворобливих суспільних процесів.

Література:

1. Антонян Ю. М. Об одной из концепций личностного подхода к объяснению причин систематического занятия бродяжничеством / Ю. М. Антонян // Проблемы изучения личности правонарушителя. – М. : ВНИИ МВД, 1984. – С.119–128.
2. Акофф Р. Л. Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Р. Л. Акофф, Д. Магидсон, Г. Д. Эддисон // Баланс Бизнес Букс. – Днепрпетровск, 2015. – 320 с.
3. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С.147–156.
4. Гусев С. С. Средство от нищих / С. С. Гусев // Слово – глаголь. – СПб, 1905. – 152 с.
5. Клизовский А. И. Основы миропонимания новой эпохи / А. И. Клизовский. – Мн. : ООО «ТМ АРГО-ГРАФИКС», 2004. – 800 с.
6. Кнабе Г. С. Корнелий Тацит. (Время. Жизнь. Книги.) / Г. С. Кнабе. – М. : Наука, 1981. – 208 с.
7. Максимов Е. Д. Происхождение нищеты и меры борьбы с ним / Е. Д. Максимов. – СПб. : Тип. В. Кирншбаума, 1910. – 136 с.
8. Прыжов И. Г. Нищие на Святой Руси / И. Г. Прыжков. – Казань : Молодые силы, 1913. – 139 с.
9. Рихард фон Крафт-Эбинг. О здоровых и больных нервах / Рихард фон Крафт-Эбинг. – Донецк : А. Ю. Заславский, 2006. – 120 с.
10. Проблеми нужденності: оцінка, відбір та розвиток персоналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: medbib.in.ua/voenna-ya-psihologiya-psihoterapiya-38867.hfml.
11. Рівень збіднення українців: статистика, факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: patrioty.org.ua/naskilki-ukrayntsi-zbidnili-uberezni.
12. Феномен жебрацтва: характеристики та соціально-економічні основи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nebook.net/book_storya-socalno-roboti_652_page_53.
13. Концепція скорочення бідності: аналіз міжнародних базових теорій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [mydisser.com > catalog > ECONOMICS > global economy](http://mydisser.com/catalog/ECONOMICS/global_economy).
14. Врублевський В. К. Український шлях [Електронний ресурс] / В. К. Врублевський, В. І. Хорошковський. – К., 1997. – 426 с. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1037603.